

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՄՐՅԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ,
ԹԵ՞ ՀԱԿԱՍԵՆԱՇՆՈՐՀԱՅԻՆ ԶԱՂԱԶԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Կենտրոնացված պլանային համակարգի մերժումը հաճախ նույնացվում է դեպի բաց շուկայական հասարակարգ անցման հետ: Ընդամին, հարկ է հիշել, որ այսօր էլ աշխարհում առկա են խառը տնտեսակարգեր՝ պլանայինի և շուկայականի տարիմաստ միաձուլվածքի փորձերով, որոնք գոյատևում են և հավակնում առաջընթացի շոշափելի արդյունքների: Հարավային Ամերիկայի մի շարք երկրներում (Պարագվայ, Բոլիվիա, Վենեսուելա, Պերու, Չիլի) օրինակ վերջին տասնամյակների ընթացքում նշյալ բաղադրիչների գերիշխող դերը մշտապես փոփոխվում է: Եվրոպայում սոցիալական (երբեմն՝ սոցիալիստական) բնութագրվող գերակա նպատակները վաղուց շտկումներ են մտցրել շուկայական տնտեսության կարծրատիպերում: Շվեդիան, Նորվեգիան, Դանիան և այլ զարգացած երկրներ անվճար բուժմատայության, անվճար ուսուցման, այլ ծառայությունների արտոնյալ պայմանների արդյունավետ իրացման առումով կարող են այսօր հաջողության պատմությունների դասեր տալ նախկինում սոցիալիստական գաղափարներն անհաջող պատկերացումներով կիրարկած բազմաթիվ երկրների, որոնք այսօր Եվրամիության անդամակցությանն են ձգտում: Ավելին, կան պետություններ, որոնք չեն հերքում ո՛չ պլանային, ո՛չ էլ շուկայական տնտեսության դրական կողմերը և, Չինաստանի օրինակով, հռչակում են «մեկ երկիր - երկու համակարգ» կարգախոսը: Մեր համոզմամբ, չկան և չեն կարող լինել դեղատոմսեր, որոնք իրենց արդյունավետությամբ ընդունելի կլինեն մեծ թվով երկրների համար այն աստիճան, որ աշխարհը դարձյալ տրոհվի երկու տնտեսական և քաղաքական համակարգերի: Փոխարենն իր կենսունակությունն ապացուցեց Ջոն Գեյթրեյտի կոնվերգենցիայի, ասել է թե՛ միախառնման, փոխներգործության տեսությունը, երբ երկրները փորձում են օգտագործել երկու համակարգերի իրենց համար առավել ընդունելի կողմերը: Մեր կողմից հավելենք, որ նման փորձերն, ի վերջո, պարտադրվող մոդելների փոխարեն, կհանգեցնեն տնտեսության ազգային մոդելների ձևավորման, որոնք թույլ կտան առավելագույն արդյունավետությամբ իրացնել սեփական մրցակցային առավելությունները ներքին և արտաքին շուկաներում: Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ ցանկացած տնտեսակարգում առկա են տնտեսական սպառնալիքների տարբեր համախմբեր, որոնք լուրջ խոչընդոտ են ակնկալվող առաջընթացի ճանապարհին: Դրանցից կարևորագույնների թվում են կլանները և մենաշնորհներն իրենց տարբեր դրսևորումներով (մոնոպոլիա, մոնոպոսոնիա, դուոպոլիա, օլիգոպոլիա և այլն):

Նախ՝ կարևոր է տարբերակել մենաշնորհը և ընկերության գործունեության ծավալները: Երբեմն միջազգային ընկերությունները կամ վերազգային կորպորացիաները նույնացվում են մենաշնորհների հետ: Ռուսական գրականության մեջ՝ «ՌՎպԲ-ՍՈվրՍՈ-պ ՎՏվՏտՏսՈ-Ռ» և «ՍԲցտվօպ ՌՎպԲ-ՍՈվրՍՈ-պ ՄՏՎտՈվՌ-Ռ» հասկացությունները նույնացվում են, երբ խոսվում է, ասենք, FORTUNE 500 ամենամյա հրապարակվող առաջատար ընկերությունների ցուցակի մասին: Ընկերության գործունեության խոշոր ծավալները, բնականաբար, դեռ չեն կարող վկայել շուկայում մենաշնորհային դիրքի մասին, թեև հայտնի է, որ միջազգային խոշոր ընկերություններից General Motors, General Electric, Coca Cola և այլն իրենց կապիտալով գերազանցում են Հայաստանի, Վրաստանի, Ադրբեյջանի բյուջեները միասին վերցված՝ մի քանի անգամ: Ամեն ինչ կախված է շուկայի մեծությունից և տվյալ շուկայում ընկերության զբաղեցրած դիրքից, տվյալ ապրանքի իրացման ընդհանուր ծավալում ունեցած տեսակարար կշռից: Տնտեսագիտական գրականության մեջ բազմաթիվ անդրադարձեր են եղել մենաշնորհների դասակարգմանը և այդ հասկացության մեկնաբանումներին:

Մենաշնորհը տվյալ շուկայում իրացնող կամ սպառողի (անհատի կամ ընկերության) կողմից զբաղեցրած դիրք և կարգավիճակ է, որի շնորհիվ սահմանափակվում կամ վերանում

Է տնտեսական մրցակցությունը, դեմայինգային գներով կամ պետական հովանավորչության տարբեր դրսևորումներով (լիցենզավորում, հարկային տարբերակված պայմաններ, դեմայինգային գներ) անհավասար պայմաններ են առաջանում տնտեսավարման և ապրանքների իրացման համար, ինչպես նաև հնարավորինս տվյալ շուկայում անանցանելի է դառնում այլ արտադրողների (կամ սպառողների) մուտքը: Արդյունքում առավելագույնս բարձրացվում է մենաշնորհային գինը՝ ապահովելով ոչ միայն շահույթ, այլև մենաշնորհային գերշահույթ, օգտվելով տվյալ ապրանքի կամ ծառայության հանդեպ պահանջարկի առաձգականությունից: Ըստ որում, մենաշնորհի կարելի է հասնել ինչպես առողջ, այնպես էլ անբարեխիղճ մրցակցության արդյունքում.

- ա) ձեռք են բերվում և կիրառվում մրցակիցներին ոչ մատչելի նոր տեխնոլոգիաներ, որոնք կարող են ապահովել ապրանքի կամ ծառայությունների բացառիկությունը,
- բ) նախ՝ առաջարկվում են արհեստականորեն ցածր գներ՝ նվաճելու տվյալ շուկան և դուրս մղելով հնարավոր մրցակիցներին՝ սահմանվում են մենաշնորհային բարձր գներ,
- գ) կազմակերպված հակագովազդային արշավ է ծավալվում բարի համբավ վայելող ընկերությունների դեմ՝ միաժամանակ արդյունավետ գովազդով ներկայացնելով սեփական ապրանքները կամ ծառայությունները,
- դ) տվյալ շուկայում շոշափելի կշիռ ունեցող ընկերությունները համաձայնության են գալիս ազդեցության ոլորտների բաժանման և գների վերաբերյալ՝ առավելագույնի հասցնելով շահույթը և ստանալով գերշահույթ:

Հաշվի առնելով տարբեր ապրանքների և ծառայությունների արտադրության և սպառման առանձնահատկությունները, բնական մենաշնորհը կարելի է բնութագրել որպես բնականորեն (օբյեկտիվորեն) ձևավորված տնտեսաաշխարհագրական պայմաններում պետության կողմից տվյալ ոլորտին շնորհված ժամանակավոր և պայմանական կարգավիճակ: Կախված տվյալ երկրի ընդերքից, բնական հարստություններից, աշխարհագրական դիրքից, տնտեսության զարգացման մակարդակից, տվյալ տնտեսությունում հումքի, էներգակրի այս կամ այն տեսակի կարևորության աստիճանից, ենթակառույցների բացառիկ դերից՝ կարող են սահմանվել հեռահաղորդակցության, ճանապարհների, տրանսպորտի ձևերի, կոմունալ ծառայությունների և այլ ոլորտների բնական մենաշնորհներ: Մեր համոզմամբ, բնական մենաշնորհի կարգավիճակի սահմանման դեպքում առաջնահերթ պայմանների թվում պետք է նկատի առնվի, թե նման կարգավիճակը որքանով է արդյունավետ՝ տնտեսական հաշվարկների իմաստով և հիմնավորված՝ ազգային անվտանգության տեսանկյունից: Ինչ վերաբերում է Հայաստանում բնական մենաշնորհների կարգավորման՝ այժմ արդեն վերանվանված Հանրային ծառայությունները կարգավորող պետական հանձնաժողովին, ապա այն կարող է իրականացնել խիստ սահմանափակ գործառույթներ, իսկ պետության «բնական մենաշնորհ» հասկացությունը կարելի է օգտագործել խիստ վերապահումով և պայմանականորեն, որը մեկնաբանվում է բնական մենաշնորհներ դասվող էներգետիկայի, ջրամատակարարման ոլորտների կառույցների սեփականության, տնօրինման, կառավարման ձևերի վերջին տարիներին տեղի ունեցած արմատական փոփոխություններով (Մեծամորի ատոմակայան, Հրազդանի ՊՇԷԿ, բաշխիչ էլեկտրացանցեր, Ջրմուղ կազմակերպության կարգավիճակի փոփոխություն):

Երբեմն կարելի է հանդիպել տեսակետների առ այն, թե մենաշնորհը կարող է չարիք լինել տնտեսությանը, եթե ի չարս է օգտագործվում կամ էլ կարող է բարիք դառնալ, եթե այն տնօրինում են բարի մարդիկ, որոնք ունեն բարի նպատակներ: Նման տեսակետները կարող են միայն մոլորեցնել մարդկանց և մենաշնորհի վերլուծությունը տնտեսական հարթությունից տեղափոխել փիլիսոփայական, հոգեբանական կամ այլ հարթություն: Մեր համոզմամբ, մենաշնորհն ինքը տնտեսական հասկացություն է և տնտեսական երևույթ, որի հիմքում ընկած են հստակ տնտեսական շահեր՝ նվազագույն ծախսերով առավելագույնի հասցնելու շահույթը: Հետևաբար, մենաշնորհից ակնկալել հանրության համար բարիք, որը կարտացոլի հանրային շահը և կառաջնորդվի հասարակության պահանջների բավարարման հրամայականով, միևնույնն է, ինչ պլանային-ադմինիստրատիվ համակարգի պայմաններում ակնկալել առողջ մրցակցություն և շուկայական տնտեսության ձևավորում: Ինչպես արդարացիորեն նշել է Հարվարդի համալսարանի պրոֆեսոր Էդուարդ Հեյստինգս Չեմբերլինը,

«... արդյունաբերության միևնույն ոլորտի ձեռնարկատերերի՝ անգամ հաճելի ժամանց անցկացնելու համար կազմակերպված հանդիպումներին խոսակցությունը հաճախ ձևավորվում է գնորդներին ի հակառակ կամ ինչ-որ համաձայնություն է ձեռք բերվում գների բարձրացման նպատակով»¹: Ըստ որում, գներով մանկրելու հնարավորությունը խախտում է դասական տեսության կանխադրությունները՝ գնագոյացման գործընթացի անկախությունը, պահանջարկի և առաջարկի հավասարակշռության մույնացումը ռեսուրսների ամենաբարենպաստ կիրառման հետ ու հասարակական բարեկեցության օպտիմալացումը²: Սա է Ջոան Վայդետ Ռոբինսոնի տնտեսական ուսմունքի սկզբունքային տարբերությունը Չեմբերլինի ուսմունքից, որը համարում էր, որ հատկապես մենաշնորհային մրցակցության մեխանիզմը լավագույն կերպով սպասարկում է տնտեսական բարեկեցության շահերը: Մյուս կողմից, տնտեսագիտության դասականներից Ջոն Սոյուարդ Միլլի խոսքերով «... անմիջականորեն գները սահմանվում են մրցակցությամբ, որն առաջանում է այն բանից, որ գնորդն աշխատում է գնել էժան, իսկ վաճառողը՝ վաճառել թանկ: Ազատ մրցակցության դեպքում շուկայական գինը համապատասխանում է առաջարկի և պահանջարկի հավասարությանը: Դրան հակառակ, մենաշնորհ դիրք ունեցող ընկերությունը կարող է իր հայեցողությամբ սահմանել ցանկացած բարձր գին, միայն թե այն չգերազանցի այն գինն, որը սպառողը չի կարող կամ չի ցանկանա վճարել. բայց անել այդ չի կարող միայն առաջարկը սահմանափակելով»³: Հետևաբար, նման երևույթը կարելի է հանդուրժել միայն այն դեպքում, երբ այն դասվում է բնական մենաշնորհների շարքին՝ մշտապես դարձնելով պետության կարգավորիչ և վերահսկիչ գործառնությունների առարկա:

Այսպիսով, անկախ դասակարգման աստիճանից /մենաշնորհ, օլիգոպոլիս, դուոպոլիս, մոնոպոսոնիս/, մենաշնորհները այս կամ այն չափով չարիք են տնտեսության համար, ուստի արդարացի կլինի մենաշնորհացման միտումը դասել տնտեսական սպառնալիքների շարքին: Այն երկրները, որոնք, բացառությամբ բնական մենաշնորհների հիմնավորված գոյության, թույլ են տալիս մենաշնորհացման գործընթաց, չեն կարող հավակնել դասվելու առողջ մրցակցությամբ շուկայական տնտեսությամբ ժողովրդավար երկրների շարքին: Մյուս կողմից, ժողովրդավարացման գործընթացների դանդաղ ընթացքի կամ դրանց ձախողման արդյունքում պարարտ հող է ստեղծվում ոչ այնքան դասական դասակարգման մենաշնորհների տեսակների, որքան մինչկապիտալիստական, ֆեոդալական հասարակարգին բնորոշ կլանների ձևավորման և մրցակցության ձևախեղման համար: Կլանային տնտեսության գոյությունն, իր հերթին, լրջագույն խոչընդոտներ է ստեղծում տնտեսական բարեփոխումների, սոցիալական արդարության, աղքատության կրճատման, հասարակության բևեռացվածության մակարդակի մեղմացման համար: Իրավիճակը Հայաստանում և նման վիճակում հայտնված այդ երկրներում տարբեր է զարգացած արդյունաբերական երկրներից: «Գները չեն արձագանքում պահանջարկին և առաջարկին, արտադրության գործոնները, ձեռնարկատիրական գործունեությունը, ավելի յուրահատուկ են և թույլ են արձագանքում տնտեսական խթանիչներին, եթե առհասարակ արձագանքում են: Շուկայի ոչ կատարյալ լինելը, սոցիալությունը և իռացիոնալությունը համատարած բնույթ են կրում: Դիվերսիֆիկացիայի աստիճանը նշանակալի քիչ է, իսկ մենաշնորհացումը՝ նշանակալի շատ, շարժունությունը բացակայում է կամ բարդացած է, կոմպլիմենտարությունը ուժեղ է և ամենուր»⁴: Նոբելյան մրցանակի դափնեկիր տնտեսագետ Գունար Մյուրդալի հայեցակարգի համաձայն՝ այդ երկրների բոլոր աղետները պայմանավորված են գլխավորապես հնամենի, հնադարյան ինստիտուտների և հայեցակետերի (մտածելակերպերի) տիրապետությամբ, որոնք թափանցում են սոցիալական, տնտեսական և հոգևոր կյանքի ամբողջ համակարգը: Այդ ամենը ջլատում է տեխնիկատնտեսական արդիականացումը, նվազեցնում է դրա արդյունավետությունը և, հետևաբար, բերում է անցումային և հետամնաց երկրների մակարդակների միջև անջրպետի մեծացմանը:

¹ Ὑπαῖδα ×αἰαῖδεεῖ “Ὀαῖδὲϋ ἰμῖτεεῖνοε-ἀνεῖε εἰεῖοδαῖοεε (Δαῖοεαῖοαῖοεϋ οαῖοεε νοῖεῖινοε),” ἱñεῖῖ, “ἱαῖοεῖ”, 1984, ñ. 129.
² Ἀεῖῖῖ Δῖῖῖῖῖ “Ὑεῖῖῖῖ-ἀñεῖῖ οαῖδὲϋ ἱῖῖῖῖῖοαῖῖῖ εῖῖῖῖῖῖοεε”, 1933, ñ. 118.
³ Ἀεῖῖ ἱεῖεῖ “ἱñῖῖῖῖ ἱñεῖῖ-ἀñεῖε ἃεῖῖῖῖ”, ἱñεῖῖῖ, “ἱῖῖῖῖῖῖ”, 1980, ñ. 38.
⁴ Gunnar Myrdal, Value in Social Theory. New York: Harper, 1958, p. 97.

Արդյունքում արագընթաց տեմպերով տեղի է ունենում արտադրական կարողությունների, սպառման շուկաների կամայական կենտրոնացում, զարգանում է ձեռներեցության չհարկվող հատվածը՝ ստվերային տնտեսությունը, իսկ երկրի իշխանական վերնախավը սերտաճում է ֆինանսական վերնախավի հետ՝ անխուսափելի դարձնելով մակրոտնտեսական դեֆոլտն ու մրցակցային առավելությունների դիրքերի կորուստը: Այսպիսով՝ կանխատեսելի բնույթ է ստանում սոցիալական և տնտեսական հետընթացը, զգալի վնաս հասցնելով երկրի տնտեսական անվտանգությանը: «Գերմանական հրաշքի» հեղինակ Լյուդվիգ Էրհարդը կարևորել է մենաշնորհային սկզբունքներով հաստատվող գների վտանգը սպառողին, ինչպես նաև անհաջող ներդրումների և տեխնիկական ու տնտեսական առաջընթացի խախտման վտանգները: «Ելնելով դրանից՝ օրենսդիրը պետք է իր խնդիրը համարի շուկայական գործառնությունների ընթացքը խաթարող գործոնների վերացումը, ինչի համար անհրաժեշտ է պահպանել ազատ մրցակցություն հնարավորինս մեծ ծավալով, այն շուկաներում, որտեղ մրցակցությունը չի կարող ամբողջությամբ վերացվել, պետք է արգելել հզոր տնտեսական խմբերի չարաշահումները:

Այս նպատակի համար պետք է հիմնադրել պետական վերահսկողության մարմին, իսկ եթե անհրաժեշտ է նաև շուկայական գործառնությունների ընթացքի վրա ազդեցություն գործելու համար»¹: Մինչ սպառողների շահերի պաշտպանության իմաստով որևէ տնտեսական հիմնավորման ենթակա չէ պետական հովանավորչություն վայելող տնտեսվարողների կողմից ոլորտների մենաշնորհացման գործընթացը, որն, ի վերջո, հանդես է գալիս որպես իրավունքի մենաշնորհի դրսևորում (միակ արտադրողը, միակ ներմուծողը, միակ սպառողը, միակ գնորդը լինելու իրավունքի ձեռքբերմամբ), մեր կողմից սոցիալ-տնտեսական առումով հիմնավորված է ներկայանում պատասխանատվության մենաշնորհացման գործընթացը: Ժողովրդավարության զարգացումը պետք է տարբերել մի կառույցի փոխարեն միևնույն գործառույթն իրականացնող մի քանի արհեստական մարմինների ձևավորման գործընթացից: Որպես օրինակ կարելի է մատնանշել Դեղագործական Փորձագիտական կենտրոնին որպես այլընտրանք այլ կառույցի կամ կառույցների ձևավորման փորձը, որը ձևակերպվել էր ՀՀ Օրենքի նախագծի կարգավիճակով՝ ՀՀ Ազգային ժողովի ընթերցմանը²: Վերացարկումը կատարվել էր գործառույթների բնույթից, և եթե մտովի փորձենք պատկերացնել, թե նույն երկրում քանի կառույց կարող է պատասխանատվություն կրել ներմուծվող կամ արտադրվող դեղերի որակի և առողջությանը սպառնացող վտանգի համար, ապա պարզ կդառնա այն իրավիճակը, որ կարող է տիրել երկրում պատասխանատվության նման «փոխանցումների» և պատասխանատուի անվերջ փնտրտուքի պայմաններում:

Մրցակցությունը կարելի է բնորոշել որպես անարգել մուտքի հնարավորություն ընձեռող շուկայում իրար հետ գնային և այլ³ համաձայնության չեղած երկու և ավելի տնտեսվարողների (ձեռներեցների կամ ընկերությունների) կողմից ապրանքների արտադրության և ծառայությունների մատուցման ասպարեզներում շարունակական բնույթ կրող տնտեսական պայքար՝ նոր տեխնոլոգիաների և արտադրության, բաշխման, փոխանակման և իրացման կազմակերպման նոր ձևերի կիրառմամբ ապրանքների և ծառայությունների մրցունակության բարելավման (որակը բարձրացնելու, ինքնարժեքը, հետևաբար՝ գինը նվազեցնելու) շնորհիվ և ավելի մեծ թվով սպառողներ ձեռք բերելու և շահույթները բազմապատկելու նպատակով:

Ժամանակակից տնտեսագիտության դասական Մայքլ Պորտերի բնութագրմամբ, «...մրցակցության կարգավորումը համապատասխան քաղաքականություն վարելու միջոցով, այնպիսին, ինչպիսին է պետական մենաշնորհի պահպանումը, ճյուղի մեջ ներդրումների վերահսկողությունը կամ գների ֆիքսումը բերում են երկու էական բացասական արդյունք-

¹ Էթաթեա Կոժաժա, «Աեաաինոյիեա աեյ աճաժ», Լիճեա, «Կա+աեա-իժաճ», 1991, թ. 237.

² Հայաստանի Հանրապետության Օրենքը դեղերի մասին:

³ Գներից բացի տնտեսվարողները կարող են պայմանավորվել կրճատելու ապրանքների և ծառայությունների քանակը և արհեստական պակասուրդ ստեղծել, ինչպես նաև մշակել և իրականացնել միասնական տնտեսական քաղաքականություն միմյանց միջև նախապես բաժանված ազդեցության ոլորտներում և տարածքներում, սահմանափակել շուկայի մուտքն այլ ձեռներեցների համար, խոչընդոտներ հարուցել մրցակիցներին՝ հումքի ստացման և օգտագործման, դրա ներկրման համար, ձեռք բերել ապրանքների ներմուծման բացառիկ իրավունք և այլն:

ների: Սակայն ապակարգավորումը և սեփականաշնորհումը իրենք իրենցով չեն բերում հաջողության առանց խիստ ներքին մրցակցության, իսկ դա պահանջում է ուժեղ և հետևողական մենաշնորհային քաղաքականության կիրառում»¹: Թեև սավաճը, լինելով կարևոր հիմնադրույթներից մեկը ազգային մրցակցային առավելությունների տեսության, անմիջական շարունակությունն է Ադամ Սմիթի բացարձակ առավելությունների և Դավիդ Ռիկարդոյի հարաբերական առավելությունների տեսությունների, միաժամանակ ուղղակիորեն առնչվում է նաև մարքսիզմին: Իր ժամանակին Կ. Մարքսը տնտեսագիտորեն հիմնավորեց, թե ինչպես կապիտալների ազատ մրցակցության արդյունքում նկատվում է տնտեսական գործունեության ընթացքում օգտագործվող նյութական միջոցների կենտրոնացման աճ և ի վերջո գերիշխող մենաշնորհների ձևավորմամբ հանգեցնում մրցակցության կանոնների խախտման: Մյուս կողմից, ըստ Մարքսի, ազատ շուկայի պահպանումը հիմնավորում է իրենց հայեցողությամբ շուկայում առանձին անձանց գործունեության պետական սահմանափակումը²:

Կարևոր է ուշադրություն դարձնել այն հանգամանքին, որ արդի տնտեսագիտական գրականության մեջ ավելի հաճախ անդրադարձ է արվում ոչ այնքան «ազատ մրցակցություն» հասկացությանը, որքան «արդար մրցակցությանը» և դրա նախապայմաններին: Արդար չի կարող լինել մրցակցությունն այն պարագայում, երբ ներմուծվող միևնույն ապրանքի համար պետական հովանավորչություն չվայելող ընկերությունները ստիպված են վճարել գրեթե կրկնակի ավելի մաքսատուրք³: Արդար չի կարող լինել մրցակցությունն, ասենք, շինարարական կազմակերպությունների միջև, երբ պետական նշանակության ծրագրերի մրցույթների հաղթող են անընդհատ ճանաչվում միևնույն ընկերությունները, որոնք, նախ, արհեստականորեն ցածր գներ են առաջարկում, ապա «չնախատեսված» ծախսերի անվան տակ կրկնապատկում ծրագրված շահույթները՝ դրանցից բաժին հանելով նաև իրենց հովանավորողներին: Անարդար մրցակցության օրինակ է նաև «դեմայինգը», երբ ապրանքները և ծառայությունները սպառողին մատուցվում են արհեստականորեն ցածր, հաճախ անգամ ինքնարժեքից էլ անտրամաբանականորեն ցածր գներով՝ տվյալ շուկան գրավելու և մրցակիցներին սնանկացնելու նպատակով: Այդ ամենին բնականաբար հետևում է արդեն մենաշնորհած շուկայում գների աստիճանական բարձրացում, որն էլ ապահովում է հայտնի մենաշնորհային գերշահույթի ստացումը: Մեր երկրում փորձելով շրջանցել հարկային պարտավորությունների կատարումը՝ հաճախ ստանում են նաև ստվերային մենաշնորհային գերշահույթ: Սակայն ճիշտ չէ եզրակացնել, թե նման երևույթը բնորոշ է միայն անցումային փուլում գտնվող երկրներին: Հակառակ զարգացած երկրների կողմից շարունակաբար արվող ազատ ու արդար մրցակցության քարոզչությանը՝ իրենք՝ զարգացած երկրներն են կոպտորեն խախտում շուկայի օրենքները և համաշխարհային շուկային պարտադրում խաղի սեփական կանոնները: Դեմայինգային ցածր գներով ապրանքներ են առաքվում անգամ այնպիսի երկրներ, որոնք տվյալ ապրանքի արտադրությունում ունեն բացարձակ մրցունակություն⁴: Միջազգային փորձից ուսանելի է, մասնավորապես, ԱՄՆ-ում հակամենաշնորհային օրենսդրության մշակման և կիրառման համառոտ վերլուծությունը: Այն վկայում է, որ դեռևս 1887թ. մենաշնորհների մասին ԱՄՆ առաջին դաշնային օրենսդրությամբ ստեղծվել է երկաթուղին կարգավորող Միջնահանգային առևտրային հանձնաժողովը: 1890թ. Շերմանի հակամենաշնորհային հայտնի օրենքն ընդունվեց Կոնգրեսի կողմից՝ արգելելու մենաշնորհներն ու դրա հնարավոր տարբերակները՝ կարգավորելու նահանգների միջև և արտասահմանյան երկրների հետ առևտուրը: 1895թ. ընդունվեց ԱՄՆ կառավարու-

¹ Michael E. Porter, *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*, The Free Press, New York, 1980, p. 54.

² Ինձե՞ն Է., «Էնթոմոս», ծծ.1,2,3, Ինթեա, 1980, թ. 237.

³ «Հայաստանի Հանրապետություն» օրաթերթ, 12 հունվարի 2006թ., էջ1-2:

⁴ ԱՀԿ անդամակցությունից ի վեր որոշակի հետընթաց է արձանագրում անգամ իր տնտեսության սրընթաց զարգացմամբ համաշխարհային հանրության չխամրող ուշադրությունը վայելող Չինաստանը: Վիճակագրությունը վկայում է, որ ԱՀԿ անդամակցությունից հետո ոչ թե Չինաստանի գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանումն է ավելացել դեպի ԱՄՆ, այլ ԱՄՆ կառավարության կողմից սուբսիդավորվող ամերիկյան ապրանքների հոսքն է ավելացել դեպի Չինաստան: Ըստ որում, այս գործընթացն ունի արագընթաց աճի միտում (Secretary of Agriculture, Ann M. Veneman, September 17, 2001): 2003թ. ԱՄՆ գյուղատնտեսական ապրանքների արտահանման ծավալները Չինաստան կազմել են \$28 մլրդ ԱՄՆ դոլար, որը կրկնակի գերազանցում է 1999թ. արտահանման ծավալները: 2004թ. այս ցուցանիշն աճել է ավելի քան մեկ քառորդով, իսկ 2005թ. այդ ցուցանիշը հասել է \$40 մլրդ ԱՄՆ դոլարի:

քյան որոշումն ընդդեմ Ի.ՄԻ.Նայթ ընկերության՝ կիրարկելով Շերմանի հակամենաշնորհային օրենքը: 1903թ. ստեղծվեց ԱՄՆ-ի կառավարության Արդարադատության նախարարության հակամենաշնորհային վարչությունը: 1905թ.«Սվիֆթ և ընկերություն»-ը կիրարկեց Շերմանի հակամենաշնորհային օրենքն ընդդեմ ԱՄՆ կառավարության: 1914թ. ԱՄՆ Կոնգրեսն ընդունեց Բլեյթրնի հակամենաշնորհային օրենքը: 1914թ. ստեղծվեց ԱՄՆ-ի Դաշնային առևտրի հանձնաժողովը: 1936թ. ԱՄՆ Կոնգրեսն ընդունեց Ռոբինսոն-Փաթմանի օրենքը (**Robinson-Patman Act**), որը կոչված է պաշտպանելու փոքր ձեռնարկատերերի շահերն ընդդեմ խանութների մեծ ցանցերի խտրական գործողությունների: 1961թ. Ջեներալ էլեկտրիկ (**General Electric**), Ուեստինգհաուս (**Westinghouse**) և այլ առաջատար էլեկտրական սարքավորումներ արտադրող ընկերությունների ղեկավարները մեղավոր ճանաչվեցին միասնական գների համաձայնեցման սխեմայի կիրառման հարցում: 1982թ. Ըներիքըն թելեֆոն ընդ թելեգրաֆ (**American Telephone and Telegraph – AT&T**) ընկերությունն առանձնացավ տեղական 22 հեռախոսային գործող ընկերություններից: 2000թ. Մայքրոսոֆտ (**Microsoft**) ընկերությունը ինտերնետային սպասարկող համակարգը՝ (**browser**) իր հիմնարար ծրագրային համակարգին (**operating system**) կապելու համար մենաշնորհային գործունեության մեջ մեղավոր ճանաչվեց: Հատկանշական է, որ եթե ԱՄՆ-ի օրենքներն արգելում են մենաշնորհների ձևավորումն անգամ երկրի սահմաններից դուրս, մյուս երկրներում ավելի մեծ ուշադրություն է դարձվում ներքին մենաշնորհների դեմ պայքարին: Եվրամիության անդամ երկրները և ԱՄՆ-ը հսկայական գումարներ են ծախսում գյուղատնտեսության սուբսիդավորման, ասել է թե՛ գյուղմթերքների մրցունակության արհեստական բարձրացման վրա: WTO հաշվարկների սպառողները և կառավարությունները զարգացած երկրներում վճարում են տարեկան 350 մլրդ ԱՄՆ դոլար գյուղատնտեսության սուբսիդավորման համար, այլ խոսքով այդ ծախսերը բավարար են, որ 41 մլն կովեր տարին մեկ և կես անգամ բիզնես կարգով ինքնաթիռով պտույտ կատարեն աշխարհի շուրջը: Սեկ այլ հաշվարկով մեկ կովի վրա ԵՄ կողմից կատարվող ծախսերն ավելին են, քան Ռուսաստանի գյուղատնտեսությունում մեկ շնչին ընկնող եկամուտները¹:

Ի վերջո, կարևոր է տարբերակել պետության կողմից ճանաչված և *de jure* գործող բնական մենաշնորհները փաստացի *de facto* ձևավորված մենաշնորհներից, դուոպոլիսներից, օլիգոպոլիսներից, մոնոպոսիաններից, որոնք իրականում վերածվում են կլանների և համալրում ոչ ֆորմալ, ասել է թե՛ ապօրինի, չհարկվող արտոնյալ կառույցների շարքերը: Դրան նպաստում է շատ դեպքերում այնպիսի ոլորտների *de facto* մենաշնորհումը, ուր ապրանքների և ծառայությունների պահանջարկը, հետևաբար նաև՝ գինը առածգական չեն: Մյուս կողմից, ներքին շուկայի սահմանափակ բնույթը, սպառողի մեջ իր իրավունքների համար պայքարում անգործության մտայնության ձևավորումը, հասարակության մեջ գերիշխող անպատժելիության միջավայրը լրացուցիչ «բարենպաստ» գործոններ են դառնում մենաշնորհների համար²: Ինչպես վկայում է անցման փուլը հաջողությամբ հաղթահարած երկրների փորձը, մենաշնորհների դեմ պայքարի և առողջ մրցակցության ծավալման համար լավագույն միջոցը ոչ միայն և ոչ այնքան օրենքով սահմանված դրույթներն են, որքան դրանց չկատարման դեպքում պատժամիջոցների կիրառումը: Պատժամիջոց հասկացությունը կարող է ներառել ինչպես նյութական պատիժը՝ տնտեսապես աննպատակահարմար դարձնելով օրենքի շրջանցումը, այնպես էլ առանձնապես մեծ չափերի հասնող չարաշահումների, շարունակաբար պետական բյուջեին և տնտեսությանը հասցված խոշոր վնասների համար քրեական պատժամիջոցների կիրառումը: Տնտեսության և հասարակության մեջ վստահությունը վերականգնելու, ներդրումների նոր հոսքեր սպահովելու և դրանք նպատակին օգտագործելու համար անհրաժեշտ է նախ և առաջ վերականգնել իրավունքի և պատասխանատվության միջև ակնկալվող հավասարակշռությունը:

¹ http://www.wto.org/english/res_e/doload_c/10b_e.pdf

² Stigler, George J., “The Economist Plays with Blocs,” *American Economic Review, Papers and Proceedings*, May, 1954, pp. 8–14.